

ПЛЕНАРНІ ВИСТУПИ

Галина Бевз,

Д. психол. н., доцент,
ДВНЗ «Університет менеджменту освіти»
НАПН України

СОЦІАЛЬНІ, ПРОФЕСІЙНІ ТА СІМЕЙНІ ЧИННИКИ РИЗИКУ НАСИЛЬСТВА НАД ДІТЬМИ

Стаття присвячена розкриттю особливостей сприймання дорослими дітей та ставлення до них в різних сферах життя (проживання в кровній та замінній сім'ї, догляд й професійна допомога та взаємодія з інститутами соціалізації). На основі результатів авторського дослідження розкривається структура «ідентифікаційної матриці» уявлень дорослих про дітей і дитинство та їх семантика згідно вікових, тендерних, статусних, соціальних та професійних характеристик; доводиться трансляційна природа «ранніх дитячих рішень» з дитинства в актуальну ситуацію життя дорослих. Обґрунтовується, що ставлення до дитини як до «об'єкта» із зменшенням дистанції у взаємодії з нею посилює ризики насильства над дітьми та маніпуляції з ними.

Halyna Bevz

SOCIAL, PROFESSIONAL AND FAMILY RISK FACTORS OF CHILD ABUSE

The article aims at revealing the characteristics of adult perception of children and their treatment towards children in different areas of life (living in biological and foster families, supervision, professional help and relationship with the institutions of socialization). Upon the author's study, the article features the structure of 'identification matrix' of adults' vision of children and childhood and their semantics according to age, gender, status, social and professional characteristic. Translational nature of 'early child decisions' from childhood to actual adult life situation is showcased. It is justified that the attitude to a child as to an 'object' and closing interaction distance with him/her aggravates the risks of children's abuse and manipulation against him/her.

Діти та дитинство, як предмет наукових досліджень, лише наприкінці ХХ століття отримали належне визнання серед соціальних пріоритетів, що знайшло своє відображення у Міжнародній конвенції прав дитини, зумовило перегляд ставлення суспільства до дітей і визначило нагальність їхнього захисту та необхідність законодавчого закріплення їхніх прав на державному рівні [3]. Встановлені численними дослідженнями факти зловживання дітьми змусили світову спільноту більш уважно поглянути на світ дітей, а дослідників – розширити сферу знань на предмет ймовірності маніпулятивного використання дітей та здійснення над ними актів насильства.

У другій половині ХХ століття були виявлені явище дитячої депривації з крайнім її виявом – госпіталізму (Й. Лангмейєр, З. Матейчек, Р. Шпіцце), феномен сімейного насильства над дітьми та зловживання їхніми правами (Н. Асанова, В. Бондаровська, Е. Куфтяк, А. Орлов), поширення вбивства та продажі дітей, їх використання як заложників у минулому та сьогодні (Ф. Арієс, В. Ключевський) [4–7; 8, с. 400]. Посилення інтересу до світу дітей відобразилося в дослідженнях М. Шомбар де Лове щодо уявлень про дітей як міфологізованого образу, протилежного світу дорослих [8, с. 384].

Метою цієї статті є розкриття сприймання дорослими дітей та ставлення до них щодо різних соціальних ситуацій взаємодії з ними у сфері охорони дитинства. Контекст цієї статті стосується лише частини авторського дослідження, спрямованого на вивчення специфіки функціонування інституту замінної сім'ї для дитини в скрутні [2]. Процедура дослідження передбачала наступні кроки: за аналогією тесту двадцяти відповідей М. Куна і Т. Макпартленда «Хто Я?» респондентам пропонувалося назвати 20 слів-асоціацій на термін «дитина». Таким чином, було зібрано 31360 слів-асоціацій на слово «дитина» в результаті як випадкового, так і цільового опитування 1568 респондентів. Категоріями порівняння виступали: професія (педагог, юрист, медичні та соціальні працівники, представники державного управління, судових та карних органів); статус та посада, як рівень управлінських повноважень в питаннях охорони дитинства; форми замінної опіки над дитиною (приймальна сім'я, дитячий будинок сімейного типу). Обробка отриманих асоціацій здійснювалася методом експертних оцінок з визначенням домінуючої ознаки множинності з наступним застосуванням кореляційного та кластерного аналізів.

Другою частиною дослідження був аналіз спогадів з дитинства та їхня репрезентація в малюнках. Всього було зібрано 200 історій-спогадів з дитинства. Аналіз малюнків історії з дитинства здійснювався за допомогою наступних критеріїв: герой, дії, переживання героя, хто із значущих дорослих був присутнім в цій історії і якою була його роль; рішення, які були прийняті в дитинстві та їхнє відлуння в дорослому житті респондентів [1].

Дослідженням встановлено, що соціальні уявлення дорослих про дітей формуються в контексті їхнього особистісного та соціального досвіду, обумовлюються актуальною професійно-статусною позицією і є пов'язаними з гендерними, віковими та освітніми чинниками. Дихотомічність їхньої природної структури проявляється у відриві емоційно навантаженого «ядра» уявлень від оціночного ставлення до повсякденних проявів дитинства, у суб'єктно-об'єктному коливанні та протиставленні дорослості дитинству. Ядром поняття «дитина» виступають найбільш навантажені категорії «радість» та «щастя», які несуть в собі як екзистенційний, так і міфічний смисл образу дитини в суспільній свідомості. Посиленню вищесказаного слугує переважне опертя соціальних уявлень на стани, переживання, внесок та надбання дорослих (від 32% до 89%), з малою часткою включення характеристик самих дітей, що не перевищує 17–25%. Водночас, подальші дослідження показали, що оцінка дитини в категоріях як суб'єктності, так і об'єктності не є однозначно позитивною чи негативною.

Доведено, що формування «ідентифікаційної матриці» соціальних уявлень дорослих про дітей відбувається на подвійних взаємодоповнюючих зв'язках, де перша пара вказує на атрибути батьківства та сигнали дітей, а друга – на становище дитини як об'єкта соціальних систем і суб'єкта батьківської самореалізації. Перший блок «Сигнали батьківства» включає оптимістичну оцінку перспектив та емоційно-ціннісний вклад батьківської відповідальності, другий – «Сигнали дитини» – позитивні та негативні прояви зростання дитини в мікросередовищі на основі її візуально-аудіальних сигналів як принади дитинства. Третій блок «Об'єктність дитини» описує дитину в поняттях научіння та традиційності як елемента сімейної та соціальної системи, а четвертий – «Суб'єктність дитини» – поєднує екзистенційність світосприймання з дитячою безпосередністю, безумовною цінністю, свободою та відкритістю світу [1; 2].

Встановлено, що з пониженням освітнього рівня і соціальної відповідальності, а також у контексті вимог певних професій спостерігається сприймання дитини як об'єкта, що не виключає і ситуацію сімейного проживання дитини як в кривній, так і замінній сім'ях. Водночас посилення суб'єктності дитини супроводжується зростанням афектації дорослих та дистанції, зменшуючи тим самим здатність дорослих до надання їй безпосередньо-фізичної турботи (приготування їжі, купання, пестощі тощо).

Виявлено включення механізму дисоціації як екологічного бар'єру, що розмежовує репрезентативні картини світу професійного та індивідуального життя в ситуаціях професійного зіткнення дорослих із актами покарання дітей за кримінальний злочин. Так, описуючи своїх клієнтів, суддя відмітила, що дитина, яка скоїла злочин, вже не сприймається нею як дитина і має понести повноцінне покарання.

Також було відмічено, що гендерні відмінності уявлень дорослих про дітей в своїй основі несуть різні механізми їх утворення. Доведено, що динаміка ставлень до дитини у чоловіків опирається на факт наявності дитини і переважно має футуристичний тип, а у жінок включається в догляд як процес збереження накопичених змін (фенотипових ознак).

Аналіз асоціативних рядів в контексті адміністративно-виконавчої системи опіки над дітьми показав, що наближеність до територіальної громади проживання родини дитини фіксує підвищення значущості рівня зацікавленості у створенні умов для благополуччя сімей та їх здатності турбуватися про кривно-народжених дітей, вбачаючи в них майбутнє країни та виказуючи зацікавленість в їх дисциплінованості та соціальній відповідальності (рис. 1).

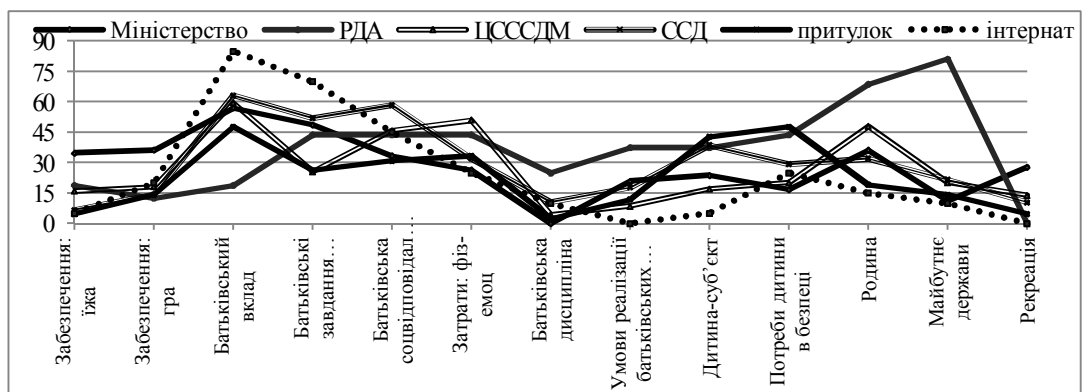

Рис. 1. Семантика значень поняття «дитина» в контексті ієрархічних рівнів адміністративно-виконавчої системи опіки над дітьми

За цих умов увага до таких аспектів як «батьківський вклад», «батьківські завдання» понижується в межах адміністративно-виконавчої системи, апріорі передаючись самій родині, що є природним та логічним. Це дозволяє зробити висновок, що посилення відповідальності за добробут сімей та дітей в контексті місцевої громади є одним із чинників зниження маніпулятивних тенденцій щодо дітей та перспективним напрямом розвитку системи опікування дітьми.

Доведено, що семантичне поле представлення дітей у житті дорослих має п'ятивекторну структуру: 1) інститути соціалізації; 2) взаємодія між дорослими та дітьми; 3) дитина та її потреби; 4) дорослі та їхні потреби (афективно-потребовий та сімейно-громадський контекст, рівні соціальної позиції дорослих); 5) іносказання. Водночас об'єктивізація соціальних уявлень дорослих щодо дітей містить високу частку неусвідомленого, що найбільш представлена в останньому векторі (10–26%), і включається в інші вектори шляхом образного емоційного відгуку дорослого на різноманітні прояви дитини.

Встановлено, що ставлення дорослих до дитини формується силою емоційного навантаження атитюдів диспозиційної структури особистості, що під час прийняття професійних рішень послаблює об'єктивізацію реальності конкретної ситуації дитини. Встановлені особистісні настанови щодо батьківсько-дитячої взаємодії формуються як сценарні рішення в напрямку або їх повторення, або побудови антисценарію, або фіксації небезпечної ситуації та її недопущення засобом формування захисних психологічних механізмів. Доведено, що формуванню вільно прийнятих ранніх рішень слугує присутність в житті малолітніх дітей значущого дорослого, здатного їм допомогти поступово переборювати труднощі та суперечності життя.

Короткий екскурс на предмет результатів дослідження зазначив, що зменшення дистанції у стосунках «дорослий-дитина» має включати наявність системи безпеки для дитини (прихильні стосунки, правовий захист, ціннісне ставлення). Це стосується системи професійних послуг, що несе в собі ризик посилення характеристик «об'єктності» дитини, системи покарання, що ініціює захисні механізми дисоціації, відмежовуючи особистість дитини та її проступок від її вікових ознак, а також життєдіяльності сімей за умови пониження ціннісного ставлення до дітей. Злиття перцепта та концепта у сприйманні дорослими дітей та світу дитинства загалом, виявилось сприятливим для посилення наступності у передачі традиційності повсякденного сімейного життя з домінуванням неусвідомленої його частки, несприятливим у професійній сфері, оскільки рішення щодо дітей мають опиратися на факти та потреби їхнього особистісного розвитку, усвідомлюватися і піддаватися аналізу. Передбачається, що посилення ціннісного ставлення до дитини та введення професійної підготовки фахівців сфери охорони дитинства та захисту дітей буде знижувати ризики ймовірності застосування насильства в діях дорослих щодо дітей у контексті їхньої соціальної, професійної та сімейної взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевз Г. Дитина в структурі «ідентифікаційної матриці» дорослого / Г. Бевз // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; за ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2009. – Т. XI, ч. 1. – С. 23 – 30.
2. Бевз Г. Прийомна сім'я : соціально-психологічні виміри : монографія / Г. Бевз. – К. : Слово, 2010. – 352 с.
3. Коломоєць О. Адміністративно-правове регулювання відповідальності за вчинення насильства у сім'ї : [монографія] / О. Д. Коломоєць // за заг. ред. С. В. Петкова. – Кіровоград : КіргОІ ХНУВС, 2010. – 224 с.
4. Куфтяк Е. Совладающее поведение в семье, регулярно применяющей физические наказания детей : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Е. Куфтяк ; Костромской государственной ун-т им. Н. А. Некрасова. – М. : РГБ, 2003. – 231 с.
5. Лангмейер Й. Психическая депривация в детском возрасте / Й. Лангмейер, З. Матейчек. – Прага, 1984. – 334 с.
6. Орлов А. Психологическое насилие в семье – определение, аспекты, основные направления оказания психологической помощи / А. Орлов // Психолог в детском саду. – 2000. – № 2–3. – С. 182 – 187.
7. Руководство по предупреждению насилия над детьми : учеб. издание для психологов, детских психиатров, психотерапевтов, студ. пед. вузов / под ред. Н. Асановой. – М. : ВЛАДОС, 1997. – 512 с.
8. Социальная психология / под ред. С. Московичи. – 7-е изд. – СПб. : Питер, 2007. – 592 с.